

Terezija Večko

Ženska v judovskem izročilu

Uspešna po svetopisemsko

Povzetek: Prispevek skuša odgovoriti na vprašanje, kakšna je po Svetem pismu uspešna ženska in kaj lahko svetopisemske ženske o tem svetujejo sodobni ženski. Sodobna literatura vzpostavlja povezavo z judovskimi ženskami preteklosti na način, ki presega preprosto gledanje na njihovo življenje kot zatirano in oropano možnosti. V njih vidi raznovrstno moč in zapletenost. Tako podoba je brez dvoma zgradila tudi na temelju Svetega pisma in drugih virov skozi zgodovino. Izkaže se, da ženska vseh časov, tako tudi tista iz Svetega pisma, poseduje moč, s katero načrtuje, doseže, ohranja in brani življenjske vrednote. Le-te ji predstavljajo ljubezen moža, otroci in dom ter uresničenje osebnega daru ustvarjalnosti. Uresničenje tega je v veliki meri odvisno od kulturnih dejavnikov časa in okolja. Toda ženska nikoli ni bila zgolj pasivna sprejemnica danih dejstev in narekov, temveč vedno tudi sooblikovalka kulturnih standardov. S tem, kako jih je sprejemala, udeleževala, jih presejala, se jim upirala, jih prelamljala ..., je sooblikovala vzorce mišljenja, vrednotenja in ravnanja.

Ključne besede: Sveto pismo, ženska, uspešna, moč, ljubezen, otroci, dom, ustvarjalnost, sooblikovalka, vzorci mišljenja, vrednotenja, ravnanja

Summary: *Woman in jewish tradition*

The paper aims to answer the question what a successful woman according to the Holy Scripture is like and what the biblical women could suggest the contemporary woman in this matter. Modern literature makes a connection with the Jewish women of the past in the way which transcends a simple viewpoint of their life as being suppressed and robbed of options. It sees in them the diversity of power and complexity. Such an image has doubtlessly been built also on the Holy Scripture and other sources throughout history. It turns out that the woman of all ages, so also the one from the Holy Scripture, possesses the power with which she plans, obtains, keeps and guards the life values. They consist of the love of her husband, children, home and the realization of her personal gift of creativity. Its realization is largely dependent on the cultural factors of time and environment. Yet the woman has

never been just a passive recipient of given facts and dictates. She was always a co-shaper of cultural standards. By the way of accepting, activating, transcending, opposing, breaking ... them, she has co-shaped the patterns of thinking, evaluating and acting.

Keywords: *The Holy Scripture, woman, successful, power, love, children, home, creativity, co-shaper, patterns of thinking, evaluating, acting*

Uvod

Ob tako zastavljenem naslovu si lahko zamislimo vso paletu ženskih likov od podrejenih do dominantnih, od tistih, ki dvomijo vase, do tistih, ki žarijo v samozavesti, od komaj opaznih do tistih, ki v odločilnem trenutku stojijo pri krmilu. Takšne stopajo iz svetopisemskih besedil in iz vedno znova odkrivajočih se zgodovinskih zapuščin in take jih v svojih delih upodablja umetnice. Ob portretiranju svetopisemske ženske kot nasploh pri osebah iz preteklosti smo vezani le na viře, več ali manj fragmentarne. O ženski so pisali ali vsaj imeli zadnjo redakcijo besedila moški in je tako ženska iz svetopisemskih časov predstavljena skozi moške oči. Tako ne vemo, kako celostno in s kakšnim namenom je predstavljena, ali je to, kar je o njej napisano, nekaj zanj običajnega ali izjemnega. Njeno življenje s posebnimi metodološkimi pristopi delno izluščimo tako iz govorjenja kot iz molka o njej.¹ Zanimanje za podobo ženske v Svetem pismu ostaja vseskozi živo, saj se izrisuje na straneh knjige, ki v svoji mnogoplastni sporočilnosti preseneča z nezmanjšano aktualnostjo. Naše razmišljanje je usmerjeno k položaju ženske iz Svetega pisma z nekaj pogledi na kasnejši razvoj do dandanes.

Kakšna je po Svetem pismu uspešna ženska? Danes nujnost biti uspešen/na preganja tako moškega kot žensko kot odločilna izbira med biti ali ne biti. Merila uspešnosti so zahtevna in obremenjujoča zlasti za žensko (kdo vse je v njihovem ozadju?). Zgodovinski pogled na žensko v judovski in krščanski civilizaciji, na sodobno žensko v zahodni civilizaciji in onkraj nje odkrije, da ženski uspeh pomeni imeti moža, otroke in dom ter službo. Pri tem išče ravnotežje med družino in dejavnostjo zunaj nje in ti dve področji sta v obratnem sorazmerju med preteklo

---

¹ Takšen pristop do neke mere varuje pred mitologizacijo preteklosti, na katero opozarja Nadja Furlan, namreč da današnja kultura opravičuje sedanje družbene vrednote z rekonstruiranjem preteklosti s pomočjo samovoljnega razlaganja nekaj »dejev« ob nepopolnih kontekstih in veliko domišljije. Tako se je izkazalo, da funkcija mita (konkretno o moškem prvenstvu in ženski podrejenosti v preteklosti) ni le pojasnjevalna in simbolna. Mit namreč podpira obstoječi družbeni red, s tem ko izraža in potrjuje viře kulturnih drž in vrednot, ne da bi se spraševal o njih. Arheologi lahko več ali manj prenašajo stereotipe iz sedanosti v preteklost, ki jo odkrivajo in razlagajo s pomočjo sodobnih vzorcev mišljenja. Kritična analiza virov pa odkriva presenetljiva dejstva, ki govorijo o osupljivo drugačni vlogi ženske v preteklosti (2006,13–17).

in moderno družbo. Kaj lahko svetopisemske ženske v tem svetujejo sodobni ženski?

V Svetem pismu se razpenja tisočletno časovno obdobje od nomadske preko kmečke do meščanske kulture v Palestini in zunaj nje. V njej se predstavijo ženski profili od mater, pestunij, babic, vdov, dekel pri kmečkih opravilih, služabnic na dvoru, v templju, duhovniških hčera, žena trgovcev, prerokov, kraljic, prerokinj, pocestnic in gostilničark, proizvajalk in prodajalk blaga itd. Kaj so si želele, kje so iskale srečo, kje so našle izpolnitev?

1. Ljubezen moža

V besedilih Svetega pisma najdemo razmeroma več izjav o ljubezni moškega do ženske kot obratno. To gre pripisati moškemu avtorstvu knjig in njihovemu zornemu kotu. Adam je vzhičen nad Evo in v njej vidi sebe. Da bi postal z njo eno, zapusti očeta in mater (1 Mz 2). Izak vzame Rebeko za ženo in se potolaži po materini smrti (1 Mz 24,67). »Jakob je služil za Rahelo sedem let, toda ker jo je ljubil, so se mu zdela kakor nekaj dni.« (29,20) Samson za ceno ljubezni izda ženski skrivnost svoje moči in jo izgubi skupaj s svobodo in življenjem (Sod 16). Mihala za Davida, ki ga ljubi, postavi na kocko svoje življenje pred očetovo krvoželjnostjo (1 Sam 19,11-17). Lepa Nabalova žena Abigaila s pametno potezo in besedo očara Davida in takoj, ko je svobodna, postane njegova žena (1 Sam 25). David se zaradi lepe Batshebe ne ustraši zločina (2 Sam 11). Tamari je njena lepota v pogubo pred strastjo brata Amnona (2 Sam 13), modremu Salomonu pa njegova ljubezen do tujk (1 Kr 11). Kralj Ahasver se za Estero podviza rešiti njen pogubi izročeni narod (Est). Holofern vidi v Juditi le lepoto trofejo, a mu ta odnese glavo z vsemi njegovimi pričakovanji vred (Jud).

V Visoki pesmi pa prvenstveno ženska izpoveduje svoja čustva. Iz nje kipi opojnost od ljubezni in očaranost nad ljubljanim. Tudi on je enako zamaknjen v njeno ljubezen. Takšno ljubezen postavljajo učitelji modrosti za vzor mladim: »Naj bo blagoslovljen tvoj vrelec, razveselj se z ženo svoje mladosti. Ljubka košuta in mila srna! Njena čustva naj te vsak čas opajajo, bodi vedno zamaknjen v njeno ljubezen« (Prg 5,18-19). Dobiti primerno ženo je velika življenjska priložnost: »Ne zamudi priložnosti, da dobiš modro in dobro ženo, njena milina je namreč

vredna več kot zlato.« (Sir 7,19; prim. 36,24) Ženska pa ni imela take možnosti za izbiro: »Ženska bo vzela za moža kogar koli, toda ena hči je boljša kot druga.« (Sir 36,21)

Hkrati svetopisemski pisci svarijo moške pred žensko, ki prestopa okvir zakonske zveze. Poročena ženska je lahko le pogubnica drugemu moškemu (3 Mz 20,10; 5 Mz 22,22; Prg 7; Sir 23,22-28; 9,9; 26,22). Svarijo jih pred ženskami nasploh, tako devicami kot prostitutkami, kajti čeprav le-te ne ogrožajo življenja, lahko nakopljejo težave mladeničem in poročenim možem (5 Mz 22,28-29; Sir 9,1-9).

Ta kratek vpogled pričuje za ljubezen kot vir življenjske izpolnitve in sreče. Besedila govorijo s stališča moškega, posredno pa zvemo nekaj tudi o ženski. Če je bil mož srečen ob ženi, je skoraj zanesljivo tudi ona našla svojo izpolnitev. Lahko bi rekli, da je bila v ljubezni uspešna. Moški, ki govorijo v teh besedilih, nam razodenejo, s čim. Najprej je vidno, da so moški očarani nad žensko lepoto. »Ženina lepota razveseljuje moža, saj presega vso njegovo željo.« (Sir 36,22) S svojo fizično lepoto ženska moškemu »obljublja« ekstazo; z okrasom, ki ga on dene nanjo, pa razglašča njegovo bogastvo in večja ugled. Da bi prebudila pozornost moškega, je ženska potrebovala tudi druge spretnosti, v prvi vrsti besedo. »Če pa ima na svojem jeziku še milino in krotkost, njen mož ni kakor drugi človeški sinovi.« (Sir 36,23) Po pričevanju Svetega pisma je izraelska ženska uspešno uporabljala govor s pametnimi razlogi, z olepševanji, pretiravanji, polresnicami, očitki, vzbujanjem slabe vesti, lažmi, zvijačami, uporabljala pa je tudi solze, jedi, ples ... Odvisno od tega, koliko je bila njena ljubezen resnična in kaj je želela doseči (Dalila, Jaela, Ruta, Judita, Estera, Herodiada ...). Predvsem modrostna literatura pa izjavlja, da je za srečen zakon poleg ženine lepote in zgovornosti potrebno še marsikaj drugega: plemenitost in dobrota, milina, spretnost, redkobesednost, sramežljivost, spoštovanje moža ... (Sir 26), marljivost, delavnost, spretnost pri upravljanju premoženja, darežljivost ... (Prg 31,10-31). Sara, Rebeka in druge žene iz davnine so znale voditi moške. Toda moški so mogli prevladati z grobo silo (Sod 19; 2 Sam 13 itd.).

Kaj pa je žensko ogrožalo, da doseže in ohrani ljubezen moža? Gotovo nepredvidljivost erosa, ki lahko sčasoma umre in si poišče drugi objekt. Zakoni so bili sklenjeni po dogovoru staršev iz drugih, večinoma ekonomskih razlogov, in ne iz ljubezni dveh, čeprav sta tudi onadva mogla

vplivati na odločitev. Tako se je ljubezen v zakonu morala šele roditi. Če pa je ljubezen umrla, je mož – in le on – lahko ženo odslovil. Toda isti pravni red, ki je možu omogočal, da je izvedel ločitev zakona, je hkrati ščitil ženo pred samovoljnostjo moža – ločil se je lahko le z razlogom. O razlogu, izraženem s »ker je na njej našel kaj zoprnega« (5 Mz 24,1), so obstajala različna mnenja med skrajnima Šamajem in Hilelom. Lahko so odslovitvi žene botrovali netehtni razlogi, pač tragika zanjo zaradi moške trdosrčnosti. Lahko pa si je žena sama nakopala nesrečo. Kajti zanesljivo je bil razlog ne le ločitve, temveč tudi smrtne obsodbe odkritje, da v zakon ni prišla kot devica, ter kasnejše prešuštvo (5 Mz 22,13-29). Lahko pa je prispevala k neuspešnemu zakonu in končno izzvala ločitev na mnogotere načine, s katerimi je grenila življenje možu. Modrostna literatura podrobno našteva lastnosti hudobne žene, ki predstavljajo veliko nesrečo za moža in so spričevalo v ljubezni neuspešne ženske (Sir 25,13-26; 26,5-12). Zato je med osebami, ki naj jim mož ne da oblasti nad seboj, poleg sina, brata in prijatelja tudi žena (Sir 33,20).

Zgodovina judovskih skupnosti skozi talmudsko in srednjeveško obdobje, ki sta močno upoštevala Sveto pismo kot merilo, nam daje vpogled v življenje judovskih družin in odnos med zakoncema. Pisma, ki so jih odkrili v genizi v Kairu in obsegajo korespondenco med Judi mediteranskega območja iz časa 950–1250, so ganljiva pričevanja o ljubezni med zakonci, ki so bili zaradi službenih obveznosti začasno ločeni (Melammed 2009, 91–115). Mož piše ženi iz Kaira: »Ne vprašaj, kakšno hrepenenje čutim po malčku in po tebi. Naj naju Bog, Blagoslovljeni, združi čim prej mogoče! ... O žena, naj bo tvoje srce zadovoljno samo z menoj ... Naj te Bog osreči ... moli zame. Jaz nimam ničesar razen tvojih molitev in vajinih čistih duš ... Naj naju Bog združi kmalu in tisočkrat.« (Melammed 2009, 92) Drugačno je pismo žene, ki je trpela ob neodgovornem in nesposobnem možu: »Sem zapuščena sirota, ki so jo poročili z možem brez vsakršnih sredstev preživljanja. Preživela sem z njim deset let in on mi je vedno vzel, kar sem zaslužila. Končno, ko sem bila v capah in nisem imela ničesar, s čimer bi se dostojno pokrila, sem mu rekla: 'Ničesar več ti ne dam. Kupila si bom oblačila s tem, kar zaslužim.' On si ne zasluži ničesar, niti dinarja.« Nadaljuje še z drugimi obtožbami moža in s prošnjo po ločitvi, ki so ji jo na prvem sodišču odklonili (Melammed 2009, 100–101).

Vpogled v pravno reševanje zakonskih odnosov od Svetega pisma do danes kaže, da so nekatera obdobja ženskam prinesla več druga manj možnosti za uspešno in zadovoljno življenje. Odgovori rabinov o dovoljenosti nasilja nad zakonskimi ženami, njihovi pravici do ločitve, poligamiji, možnosti izobrazbe, njihovem sodelovanju pri bogoslužju se razlikujejo med seboj glede na kraje in čase. Marsikaj, kar je prispevalo k izboljšanju življenjskih možnosti za ženske, je bilo sad kulture, sredi katere so Judje živeli in so jo sprejeli v svoj pravni sistem (Hauptman 2009, 64–87). 19. in 20. stoletje v Evropi sta pričala velikim korakom v modernizaciji judovskih žensk, ki so se zelo prilagodile evropski civilizaciji. Dogovorjene poroke so polagoma dale mesto sklenjenim po lastni izbiri, poroke tudi niso več nekaj samo po sebi umevnega, številne ženske ostajajo samske. Tako imenovane »salonske ženske« pa tudi tiste iz srednjih slojev so se precej poročale s kristjani in prestopale v krščanstvo, druge so ohranjale judovsko izročilo in hkrati vcepljale otroke tudi na kulturo dežele bivanja, vse več so dosegale univerzitetno izobrazbo. Visoko izobražene ženske so se odločale ali za družino z manj dejavnosti v poklicu ali za neporočenost s poklicno kariero v znanosti, kulturi, politiki itd. (Freidwenger 2009, 131–152).

Velik premik v judovski skupnosti se je zgodil po drugem valu feminističnega gibanja proti pravnim, političnim in družbenim neenakostim v ZDA v 60. in 70. letih 20. stoletja. Če izpostavimo le njihovo religiozno dejavnost, so začele zahtevati polno vključitev v sinagogalno življenje. Dosegle so rabinsko posvečenje, vse bolj so zahtevale žensko vodstvo v judovskih skupnostih in popolno enakovrednost žensk z moškimi, skratka, hotele so preobraziti vse judovsko življenje. To jim je tudi uspelo. Tako so npr. v liturgijo uvedle molitve in obrede za pomembne trenutke v življenju ženske, ki dotlej v liturgiji niso obstajali. Ta proces ustvarjanja resničnega judaizma žensk in moških se nadaljuje. S svojo zavzetostjo na vseh področjih verskega udejstvovanja so pripravile tudi bolj pasivne moške k večji verski dejavnosti (Nadell 2009, 155–181). Po drugi strani pa zadnje študije kažejo, da so prav v Ameriki ob vsestranskem enakopravnem ženskem udejstvovanju moške v judovskih skupnostih, razen v ortodoksnih, začeli opuščati versko dejavnost. Imajo jo vse bolj za »žensko opravilo«, sami pa se več udeležujejo v športnih in delovnih aktivnostih. V ortodoksnih judovskih skupnostih drugače. Tam sicer obstaja močna enakost med zakoncema v stopnji izobrazbe

in poklicih. Zakonca sta tudi močno versko zavzeta in se udejavljata, vendar ne nujno v enakih dejavnostih – različne vloge moških in žensk so del judovskega etničnega kapitala, ki ga v ortodoksnih skupnostih še negujejo. Moški so bili vedno odgovorni za javno molitev in poznavanje verskih besedil, kar jih je močno vezalo na versko življenje. Zdaj se tudi feministke sprašujejo, če jih ni odvzem te ekskluzivne vloge oddaljil od zanimanja za verske zadeve. In se sprašujejo, če ni nadaljnji korak zavzetih judovskih varuhinj judovskega etničnega kapitala sodelovati v ustvarjanju novega ravnotežja, ki bo pomagalo pripeljati moške k dinamičnemu udejstvovanju v njihovi verski dediščini (Barack Fishman 2009, 182–195).

V sodobnem judovstvu je dokaj vplivna tudi tako imenovana post feministična struja istospolno usmerjenih s trditvijo o družbeno konstruiranem spolu in posledično fluidnem pojmovanju spolov in drugih vidikov identitete (Horowitz 2009, 206–207).

2. Otroci in dom

Če je Sveto pismo o odnosu do ženske in o sreči v ljubezni dalo besedo predvsem moškemu, pa o odnosu do otrok daleč več govorijo ženske. Njihove besede in sobesedila pričujejo o materinskem čustvu, iz drugih besedil pa spoznamo tudi socialne vidike materinstva. Materinska vloga je žensko povzdignila na piedestal, a hkrati ji je predstavljala grožnjo. Žensko je na prvem mestu napravilo uspešno materinstvo. In prav tako jo je lahko uničilo, če ga ni uresničila. Ženski, ki je spodletelo pri materinstvu, je spodletelo v vsem, v fizičnem preživetju in družbenem statusu. Antična orientalska in tako tudi izraelska ženska je bila posredovalka življenja, svoj obstoj je opravičila kot tista, ki prispeva k nadaljevanju rodu. Ni pa zaradi nerodovitnosti nujno izgubila ljubezni moža (1 Mz 29,21sl.; 1 Sam 1,8). Svetopisemska besedila nam odstirajo hrepenenje po otrocih, srečo rojevanja, strah in stiske ob slutnji nerodovitnosti, bolečino nerodovitnosti, tekmovalnost, spletke, zločine. Nerodovitnost je prizadela prvenstveno ženo, kajti možu je bilo dovoljeno – v nekaterih obdobjih izraelske zgodovine – vzeti več žena (1 Mz 4,19sl.; 16; 22,24; 25,1–6; 26,34–35; 29,15sl.; 1 Sam 1). Mogel se je ločiti in ponovno poročiti. Da bi bil mož nerodoviten, Sveto pismo ne omenja. Zato tudi ne vemo, česa se je poslužil v takem primeru.

Če je ženska zaslutila, da bo ostala brez otrok, je za otroke vztrajno in z jokom prosila Boga (1 Sam 1), jih krčevito zahtevala od moža (1 Mz 30,1sl.), zanje barantala (1 Mz 30,14sl.), ponudila možu stransko ženo (1 Mz 16). Snaha se je kot zakrinkana počestnica ponudila tastu (1 Mz 38), hčeri sta spočeli od upijanjenega očeta (1 Mz 19,30-38), počestnica je ukradla »sodelavki« živega otroka v zameno za svojega mrtvega (1 Kr 3,16). Mojzesova mati je prekršila faraonov ukaz (2 Mz 2) in prav tako babici (2 Mz 1, 15-21). Ko mati ni mogla rešiti svojih sinov in drugih obsojenih pred usmrtitvijo, je vsaj preprečila njihovo posmrtno oskrnitev (2 Sam 21,10sl.). Pripovedi o odnosu med patriarhi in matriarhinjami se večidel nanašajo na otroke in njihove pravice. Le-te so bile pravno urejene, tako prvorojenec, ki ga je možu rodila prva, toda neljubljena žena, ni smel izgubiti prvenstva pri dedovanju na račun sina ljubljene (5 Mz 21,15-17). In vendar je za boljšo prihodnost svojega sina Sara pripravila Abrahama, da je ta zakon prekršil (1 Mz 21,9-21). Rebeka je prepričala svojega ljubšega sina, da je ogoljufal brata za očetov blagoslov (1 Mz 27). Ta dejanja so bila tvegana – Rebeka je bila pripravljena prevzeti nase Izakovo prekletstvo, Tamara je na poti na morišče razodela svojo skrivnost, neposlušni babici sta se morali zagovarjati pred faraonom ...

Sveto pismo ne govori o zgornji meji materinstva. Žena je rodila, dokler ji je bilo dano, brez umetnih omejitev. Morda je posamezna ob številnih otrocih vendarle segla po zeliščih, ki bi zavrla spočetje ali celo rojstvo (Diamant 2010, 71–74.251). Nemalokrat se je materinstvo končalo s smrtjo (1 Mz 35,16-20). Ženske niso nikoli prostovoljno žrtvovale otrok ali jih prepustile poginu, kakor očetje, razen v skrajni lakoti, ko so jih pojedle (2 Kr 6,24-31; Bar 2,3), in v primeru trmoglavega in upornega sina, ki naj bi ga skupaj z očetom pripeljale na sodišče za smrtno obsodbo (5 Mz 21,18-21). Sveto pismo ne govori, kako so se matere odzvale na odločitev očetov, da žrtvujejo otroke, npr. Jeftejeva žena ob usmrtitvi hčerke (Sod 11,29-40). Judovsko izročilo je v pripoved o Abrahamovi daritvi Izaka (1 Mz 22) vstavilo prizor, ko se tudi Sara vzpenja na Morijo in se vso pot pogaja z Bogom, ki je odstopil od zahtevane daritve prav zaradi njenega upiranja. Izraelske matere so se oklenile vsake priložnosti, da izprosijo življenje ogroženim otrokom (2 Kr 4,1-37; Mt 15,21-28 par.).

Ta bežen dotik nekaj zgodb nam lahko da vpogled, kako močno se je izraelska ženska udeleževala na področju materinstva. Ker jo je rodov-

na družba definirala kot mater, je bilo materinstvo več kot samo zgodba o uspehu, bilo je preprosto način obstoja. Mati številnih otrok, zlasti sinov, je bila vsesplošno blagrovana (1 Mz 24,60; Ps 128). Toda čast ni veljala le materi. Pripadla je v prvi vrsti možu, očetu. On je bil blagrovan zaradi potomstva in je ohranil svoje ime bodočim rodovom. Rodovnik do slavnega prednika je pomenil njegovo veljavo. Strogo kazen za prešuštnico in za ženo, ki ni prišla v zakon kot devica, je možno razumeti vsaj delno kot obrambo moževega pristnega rodovnika in dedovanja znotraj družine. Ženo, ki ni rodila, so mogli po smrti moža njegovi domači vreči iz hiše. Lahko se je vrnila v očetovo hišo, vendar je njena usoda tudi tam bila negotova. Vdova je v pravnih in drugih besedilih med najbolj ogroženimi skupinami poleg tujcev in sirot (5 Mz 27,19; Iz 54,4; Lk 18,1-8). Je bil strah pred tem gonilo njene silne želje po otrocih, o tem nam Sveto pismo ne odgovori. Pisma iz genize v Kairu izdajajo le materinsko ljubezen do otrok, ki so zaradi poslov daleč od doma, ali njihovo prizadevanje, da od sorodnikov dobijo pomoč za otroke v veliki revščini (Melammed 2009, 93-94). Pisma razodevajo tudi nežno ljubezen že odraslih otrok do matere, od katere so se morali ločiti, ali je umrla. Tako npr. brat tolaži sestro po smrti matere, ki jo poimenuje »dragoceni biser«, katere izguba jim je vzela veselje in radost (Melammed 2009, 95).

Materina vloga je bila pravno zavarovana kot očetova, zanjo je zapovedano enako spoštovanje in skrb (2 Mz 20,12; 5 Mz 5,16; 27,16; 3 Mz 20,9; Sir 3,1-16). Materina vzgoja je paralelna očetovi v modrostni literaturi (Prg 1,8; 4,3; 6,20), čeprav kot vzgojitelj večkrat nastopa oče. Avtoriteta kraljice-matere je očitna in izjemna (1 Kr 2,13-18; Jer 22,24-26 itd.).

V družini so bila dela razmejena tako, da je ženi – materi pripadla skrb za dom. Kot je vidno iz Pregovorov 31, žena organizira življenje in delo v družini. Kot nam izpričuje ta »pohvala vrli ženi«, so ženine naloge in opolnomočja obsegala pripravo hrane in obleke za vso razširjeno družino. Besedilo razodeva, da je bila žena v upravljanju doma zelo samostojna. Ona je odločala o nakupu in prodaji dobrin, ki so bile potrebne za preživetje družine, torej sklepala trgovske posle. Podobno samostojno razpolaganje z dobrinami je vidno tudi v drugih besedilih, npr. žena skopega posestnika bogato založi s hrano Davida in njegove tovariše, potem ko jim je on odrekel zasluženno gostoljubje (2 Sam 25). Zakaj je

moža zadela kap, ko mu je po streznitvi žena o tem povedala – ker si je drznila odnesti iz hiše tako bogato malico, ali ker je zvedel, da je za las ušel smrti? Prva oseba v Evropi, ki je skupaj z vso svojo družino sprejela krščanstvo, je bila ženska podjetnica – trgovka s škrlatnimi oblačili (Apd 16,14-15). S tem pa smo pri tretjem elementu, ki ga sodobna zahodna ženska ocenjuje kot del svoje uspešnosti – poklic.

3. Poklic / služba

Poklic razumemo kot usposobljenost za opravljanje določene dejavnosti, službo pa kot opravljanje neke dejavnosti, ki predstavlja vir preživetja. Lahko se opravlja doma ali zunaj doma. Lahko je plačano ali drugače kompenzirano. Predstavlja ekonomsko samostojnost, ki je za sodobno žensko iz zahodne civilizacije del njenega oz. občega pojmovanja njene uspešnosti.

Je bilo to enako tudi v antični družbi, tj. ali si je ženska želela ekonomsko samostojnost, ji je bila ta omogočena in s čim? Da so žene upravljale s premoženjem domače hiše, je vidno iz Svetega pisma. Ekonomsko oblast pa so kljub ženinemu samostojnemu upravljanju s hišnim premoženjem imeli v rokah možje in očetje. Očetje so dobili ženitno darilo za hčer, ki so jo omožili (mohar – 1 Mz 34,12; 2 Mz 22,16; 1 Sam 18,25 itd.), sami pa so hčer odpremili z doto (1 Mz 24,59-61; Joz 15,18; 1 Kr 9,16). Poroka je pomenila ekonomsko izmenjavo med družinama in prav tako ekonomsko varstvo za ženo. V obdobju drugega templja je žena dobila mohar, če se je ločila, v rabinskem obdobju se je plačal samo v primeru ločitve. Tudi dota je pomembno prispevala k premoženju zakonskega para. Sirah svari moške, naj se ne poročajo zaradi ženinega denarja, ker da bodo doživljali ponižanje, če jih bo vzdrževala žena (Sir 25,21-22).

Sveto pismo govori tudi o dejavnostih žensk zunaj domače hiše, od katerih so bile nekatere plačane – verjetno v naturalijah ali vrnjene za isto uslugo pri delu, druge naložene od oblasti. Dekle, ki so žele na Boazevih poljih (Rut 2,8-9.13.22), ženske, ki so služile pri vходу v shodni šotor (1 Sam 2,22), mešale mazila, kuhale in pekale na kraljevem dvoru (8,13.16), izdelovale kraljevo opremo (Vp 3,10) – so bile to poročene ali neporočene žene? Svetiščne prostitutke so po Ozejevih besedah bile poročene in neporočene (Oz 4,13.14). Sodnica Debora je bila Lapidotova žena

(Sod 4,4). Več iz Svetega pisma ne zvemo. Verjetno so si pri kmečkih opravilih medsebojno priskočili na pomoč, tako moški kot ženske, služabnike in služabnice na kraljevem dvoru pa so kralji preprosto zahtevali (1 Sam 8,10-18). Žene so urejale gospodarske zadeve za domačo hišo tudi v pobibličnem času rabinskega judovstva (do 6. stol. po Kr.). Žene so sklepale trgovske posle, sodelovale pri proizvodnji dobrin, prinašale zahteve krajevnim oblastnikom, se zbirale na srečanjih z drugimi ženskami in na družbenih dogodkih. Vse, kar so delale v javnosti, pa so opravljale kot privatne osebe. Rabini so jih zavestno izključevali iz soudeležnosti pri večini svojih družbenih in vodstvenih javnih dejavnosti, na temelju tako izdelane zakonodaje. Te javne dejavnosti so se nanašale na bogoslužje, skupen študij religioznih besedil, izvrševanje sodb po judovskem zakonu – z izključitvijo iz njih ženske niso imele dostopa do oblasti in vodstva ter duhovne in intelektualne oskrbe, ki je bila na razpolago moškim. Bile so spoštovane v svoji vlogi doma in v tem, da so omogočale moškim članom družine njihovo versko izpopolnjevanje. Rabini so si prizadevali olajšati njihove življenjske težave, kot npr. pravno ureditev njihovega finančnega vzdrževanja v primeru ločitve ali ovdovelosti ter možnosti doseči na rabinskemu sodišču, da v posebnih primerih primora moža k ločitvi. Same pa niso mogle urejati svojega statusa (Baskin 2009, 1–7).

Napisi na judovskih grobovih iz rabinskega obdobja v grško-rimskem področju pa naslavlajo ženske tudi kot »poglavarica sinagoge«, »voditeljica«, »starešina«, »mati sinagoge«, »duhovnica«. Raziskovalci/ke se sprašujejo, ali je šlo za dejansko vodstveno vlogo žena ali le za častne nazive zaslužnih za judovsko življenje. Verjetno je bilo to realno v sinagogah z večino prozelitov in da so te vodilne žene bile vdove ali drugače samostojne žene z lastnimi viri preživljanja, saj nikoli niso omenjene skupaj z možem, očetom ali sinom. Po pričevanju Filona iz Aleksandrije so se izobražene Judinje iz višjega sloja v 1. stol. pridružile kontemplativni monastični terapevtski skupnosti zunaj Aleksandrije. V strogi askezi so se poglobljale v Sveto pismo in razlage, ob sobotah pa z moškimi, ločenimi s steno, molile in prepevale. To je bil vpliv ne-judovskih modelov ženske avtonomije. Judovske skupnosti so se glede statusa ženske povečini ravnale po standardih kulture, v kateri so živele, tako muslimanske in krščanske. Tako je v islamskem svetu poligamija bila pri Judih v veljavi do 20. stol. Žene so ostajale kar se da doma, v krščanskem

svetu pa so imele večjo svobodo gibanja. Imele so višji položaj v družinskem ekonomskem življenju, saj je tudi njihova dota lahko obsegala 10% imovine njenih staršev. Rabi Geršom ben Juda (960–1028) je prepovedal poligamijo in ločitev žene proti njeni volji. Po judovskem razsvetljskem gibanju *haskala* v 18. stol. v Nemčiji judovska inkulturacija temeljnimi navadam in načelom javnega življenja ne nasprotuje tradicionalni judovski praksi. Najprej so se prilagodili premožnejši Judje, ki so imeli finančne posle z ne-judi. Mnoge hčere iz premožnejših družin so dosegale visoko izobrazbo v evropskih jezikih in kulturi. Moški so se omejevali le na trgovino in finance. Te izobrazbene Judinje so postale uspešne v salonski družbi in končno so nekatere s spreobrnjenjem zapustile judovstvo. Nekateri iz *haskale* so nasprotovali dogovorjenim porokam in se zavzemali za osebno izbrane (Baskin 2009, 7–10).

Seveda je še vedno veljalo, da so žene ostajale doma. Toda v 19. in zgodnjih letih 20. stol. so ustanovile številne socialne in dobrodelne organizacije in dejavnosti v Nemčiji, Angliji in Severni Ameriki. Ženske, ki so upravljale z večjimi ekonomskimi prihodki, so prevzele pomembno vlogo v svojih družinah in skupnostih. Zlasti so lahko postale vplivne ekonomsko neodvisen ženske, kot vdove in ločene. Že pisma iz genize v Kairu vsebujejo oporoke, v katerih premožnejše ženske odredjajo, kako naj se porabi njihov denar, kako naj se vzgajajo njihovi otroci, in včasih do potankosti razvrščajo pogrebne stroške (Melammed 2009, 95–98). Poseben ekonomski uspeh pa so dosegle ženske v Franciji in Nemčiji (Aškenazi). Med 1100 in 1300 se je njihov položaj zelo izboljšal glede na rabinsko obdobje in na muslimanski svet. Ekonomski uspeh je majhne judovske skupnosti pretvoril v buržoazijo. Ko so Judje napredovali v trgovini in bančništvu, so njihove žene igrale zelo pomembno in večkrat samostojno vlogo v njihovi družinski ekonomiji, kot trgovke in finančne posrednice. V tem so bile enakovredne krščanskim ženam iz višje buržoazije visokega srednjega veka, vse so dosegle izobrazbo in finančne veščine ter učinkovito vodile gospodinjstvo in ekonomske posle med moževo odsotnostjo. Ta položaj so dosegle predvsem zaradi visoke dote, ki je pomenila začetni kapital mladega para. Zaradi tega so starši neveste v poročni pogodbi zahtevali, da se mora žena spoštovati, da mora biti njen zakon trajen in da bo finančno preskrbljena. Ekonomske dejavnosti žene so delno ali v celoti priskrbele finančna sredstva družine, tako da se je mož lahko povsem posvetil študiju. Srednjeveški

viru kažejo, da so ženske pogosto potovale in imele srečanja z judovski-mi in ne-judovskimi možmi v ekonomske namene; nobeni predsodki proti njihovi svobodi niso omenjeni. Rabinske avtoritete so jim dovolile potovati samim, preoblečenim v moške ali nune, da bi se zavarovale (Baskin 2009, 10–12).

Ženske so delovale v vseh vrstah trgovskih dejavnosti, najpogostejše je bilo posojanje denarja. Judovski zakoni so jim dovoljevali upravljati s premoženjem, ki so ga dobile z doto, dedovanjem in v primeru ločitve ali ovdovelosti. Viri pričajo, da so bile v francoskih, nemških in avstrijskih skupnostih med 1350 in 1500 ženske odgovorne za tretjino do polovico vseh posojil, najsi kot posameznice ali kot voditeljice poslovnega konzorcija. Majhne skupine žena, predvsem vdov, so delovale v najvišjih poslovnih telesih s plemstvom ali vladarji. Nekatere so dosegle mesto davkaric. Kändlein iz Regensburga in Jozefina iz Regensburga sta bili 1354 oz. 1374 izvoljeni v administrativni svet judovske skupnosti (kehillah), kar je bila nenavadna čast za žensko in dokaz za moč, ki so jo te ženske dosegle s svojim ekonomskim uspehom. Zaradi svojega visokega ekonomskega položaja so ženske v visokem srednjem veku dosegle tudi več pravic pri obrednih funkcijah v sinagogi. S slabšanjem judovskega ekonomskega položaja so se pristigli tudi ti privilegiji. Po izgonu Judov iz Španije 1492 so premožne imigrantke v aškenaskih skupnostih prav tako dosegale visoke položaje in se pri državnih poglavarjih pogajale za ogrožene judovske skupnosti. Delovale so tudi v človekoljubnih dejavnostih. Skupaj z možmi so bile uspešne pri opravljanju poslov v ne-judovskih organizacijah, celo na cesarskem ali deželni dvorih, tako Ester Schulhoff Aaron Liebmann (1645–1714) kot dvorna draguljarka za Friderika I Pruskega, najprej z možem, po njegovi smrti sama. Danes v Severni Ameriki ženske vodijo zelo uspešne dobrodelne organizacije, ki so jih ustanovile za pomoč dekletom in ženam, ki so bile prezrte v organizacijah, kjer ženske nimajo deleža v vodstvu (Baskin 2009, 12–15).

V 19. stol., ko so srednjeevropski Judje sprejeli meščanski slog življenja, so judovske žene, razen vdov in ločenih, polagoma opustile svoje ekonomsko udejstvovanje v družinskih poslih in se posvetile gospodinjstvu in vzgoji otrok. Ni se zdelo primerno, da bi poročene žene službovale zunaj doma, predvidevalo se je, da bo mož zmožgel vzdrževati družino. Ostati doma pri družini je postal sprejet slog srednjeevropskih Judinj 19. stol. Lahko so dosegle najboljšo svetno izobrazbo in nekoliko

omejeno versko. Bile so trdnjave judovskega izročila, ki so ga predajale mlajšim rodovom. V začetku 20. stol. so se Judje povzpeli v višji srednji sloj in ženske so prve posegle po novih tehničnih pridobitvah. Tehnični napredek v zadnjih dvesto letih jih je osvobodil proizvodnje hrane in oblačil, kar je do takrat zahtevalo večino njihovega časa. Ker niso hodile v službo, doma pa so imele služkinje, so se lahko vse bolj udeleževale v ženskih klubih in dobrodelnih judovskih in ne-judovskih organizacijah, ki so nastale pred krščanskimi. Položile so temelje modernemu socialnemu delu. V bistvu so želele, da jih ne-judovska družba sprejme kot socialno angažirane Jude, ki delajo za bolj človeško družbo. Nekatere judovske žene so bile aktivne tudi v politiki. Postopoma pa so si zaželele večjo samostojnost, kar je pomenilo visoko izobrazbo, službo in s tem angažiranost v javnem življenju. Zato poroka ni bila več samo po sebi umevna pot ženske. Pri nekaterih je poklicna kariera prevladala nad družino, zato so ostale samske ali poiskale moža z enakimi nazori in pripravljenostjo na soglasno razdelitev obveznosti. Med njimi so najboljše evropske znanstvenice, umetnice, političarke. Večina je bila poročenih in tri od petih so imele otroke. Nekatere so zelo uspešno usklajevale kariero, zakon in družino, nekatere, ki so pred poroko sanjale o karieri, pa so jo kasneje morale opustiti (Freidwienreich 2009, 135–144).

Sklep

Ob kratkem prehodu z judovskimi ženskami od svetopisemskih do današnjih časov in pogovoru o njihovem gledanju na uspešnost smo odkrili raznolike ženske v njihovih življenjskih situacijah, njihovih odzivih nanje, njihovem vplivu ali nemožnosti vplivanja na spremembe ... Slika obsega več kot razliko med podrejenostjo v patriarhalni družbi ter osvobajanjem iz nje, ki še traja. Sara R. Horowitz v svoji literarni kritiki judovske ženske literature v severni Ameriki stvarno zaključuje: »Namesto pobijanja stereotipov o ženskah, judovskih ali ne, ti romani preprosto lomijo stereotype v značajih, ki jih predstavljajo. Romani vzpostavljajo povezavo z judovskimi ženskami preteklosti na način, ki presega preprosto gledanje na njihovo življenje kot zatirano in oropano možnosti. Nasprotno, ko jih ti romani slikajo na ozadju njihovih zgodovinskih okoliščin, vidijo v njih raznovrstno moč in zapletenost.« (2009, 214)

To moč in zapletenost lahko ugotovljamo tudi ob prebiranju Svetega pisma in drugih virov skozi zgodovino. Na začetku smo se vprašali, kaj

lahko svetopisemska ženska svetuje današnji. Izkaže se, da ženska vseh časov poseduje moč, s katero hrepeni, načrtuje, doseže, neguje, ohranja in brani, kar ji pomeni življenjsko vrednoto. Ljubezen moža, otroci in dom ter uresničenje osebnega daru ustvarjalnosti jo pritegujejo in spremljajo od davnine do danes. Koliko in kako ji uspe te cilje uresničiti, je v veliki meri odvisno od kulturnih dejavnikov časa in okolja. Toda ženska nikoli ni bila zgolj pasivna sprejemnica danih dejstev in narekov, temveč vedno tudi sooblikovalka kulturnih standardov. S tem, kako jih je sprejemala, udejanjala, jih presejala, se jim upirala, jih prelamljala ..., je sooblikovala vzorce mišljenja, vrednotenja in ravnanja. Četudi so v patriarhalni družbi odločitve o javnem in zasebnem življenju sprejemali moški, je npr. prenekatera ženska prošnja na sodišču pripeljala do spremembe ustaljenih norm. Še bolj dalekosežno so ženske vplivale na javno življenje preko vplivanja v zasebnem življenju na tiste, ki so krojili javno življenje. Končno so v našem času ženske predvsem v dveh valih feminističnega gibanju preobrnilo ustaljeno prakso in vloge, vsaj v severni Ameriki in zahodni Evropi.

V patriarhalni družbi, kakršna odseva tudi v Svetem pismu, so si ženske znotraj struktur, ki so jim vladali moški, ustvarile svoj svet, v katerem so živele po njihovo izpolnjeno življenje. Hkrati so imele svojo veljavo v moškem svetu. Najti popolno ženo je po Svetem pismu moškemu pomenilo vrhunsko uresničitev. Torej je ženska, če se je potrudila in če so ji bile tudi okoliščine naklonjene, mogla vzbuditi zanimanje solidnega življenjskega sopotnika in predstavljati vrhunsko vrednoto v svetu, ki so mu vladali moški. Prispevala je k njegovemu ugledu v družbi in ga izpolnila v njegovem osebnem življenju. Oboje predstavlja vzajemno izpolnitev tudi zanjo. Sveto pismo in kasnejši viri pa odkrivajo tudi korake, ki so jih podvzele ženske ob nerazumevajočih, nesposobnih ali zlobnih možeh – lahko rečemo, da so številne vzele usodo v svoje roke in se borile z razpoložljivimi, pravnimi in drugimi sredstvi za svoje dostojanstvo in za družino.

Da si je ženska v procesu večjega osveščanja enakovrednosti vsake osebe pridobila pravice, ki ji gredo, je velika pridobitev sodobnega razvoja. Pri tem pa je treba upoštevati tudi mesto, ki ga potrebuje moški. V preveč silovitem feminističnem prizadevanju po popolnem izenačevanju vloge moškega in ženske se sodobni moški večkrat ne znajde več v svoji vlogi in se sprašuje o svoji identiteti. Morda je čas, da bi emancipirane

ženske začele sodelovati pri prebujanju moškega osveščanja o njih samih. Pomenljivo je, da zadnja literarna dela izraelskih avtoric segajo k iskanju smisla v sodobnem dezorientiranem svetu, ki je razočaral v svojih obljubah (konkretno izraelski državi). Junakinje teh literarnih stvaritev se borijo med težnjo po samouničenju in preseganjem nesmisla v vzpostavljanju svoje celovitosti kot ženske in kot človeka nasploh. Mnogim Sveto pismo s svojimi podobami v njihovem večplastnem sporočilu pomeni ponovno najdeno zatočišče, dom. Ko so se številni nameravali osvoboditi vezi tradicionalnih verskih in moralnih norm in se razbili ob čereh podivjanih nagonov, tudi v odnosih moški – ženska, odkrivajo, da lahko v Svetem pismu najdejo zanesljiv kompas. Le-to razgrinja človeške like, ki niso vedno ljudje v zgledovanje. Tudi ženski liki ne vedno. Toda Sveto pismo v razpletu življenjskih zgodb, v preroških pridigah in nasvetih modrecev kaže, katere drže so vredne človeka in kaj ga vodi v propad. Nekaterne feministke moškimi avtorjem Svetega pisma očitajo strah pred žensko, njeno močjo in njenimi čari, zaradi česar jo razglasaajo za moralno šibko, nagnjeno h grehu in mora biti zato pod moško oblastjo. Svetopisemske ženske vidijo zatrite v izražanju in uresničevanju njihove ženskosti. Druge raziskovalke pa so odkrile izjemno čustveno inteligenco svetopisemskih žensk, ki so znale biti kraljice moškega srca. Navdihovale so rodove žensk do danes. Sara, Rebeka, Lea, Rahela, Tamara, Mirjam, Cipora, Rahaba, Debora, Jacla, Ana, Mihala, Ricpa, Estera, Judita, Elizabeta, Marija, Magdalena, ... predstavljajo mnogim navdih za izbrani življenjski ideal in kažejo, kako ga je mogoče uresničiti.

Sodobna (judovska in nasploh) ženska najde v svetopisemski svojo sestro tudi v čutenju do otrok. V hrepenenju po otroku, v prizadevanju, da ga dobijo in obdržijo, zanj izborijo boljšo usodo, v tem so si podobne – vztrajne, požrtvovalne, iznajdljive, neusmiljene, krute ... S tem da so bile svetopisemske ženske bolj pogojene in vrednotene po materinski vlogi kot današnje. In da so se današnje poslužile sredstev za uravnavanje števila otrok, tudi s kompromitiranjem zapovedi »ne ubijaj«. V antiki jim ta tehnologija še ni bila v tolikšni meri na voljo in varovalo jih je visoko vrednotenje materinstva. Današnja ženska se mora za spočetje in za rojstvo otrok premnogokrat boriti, česar njeni sestri v preteklosti ni bilo potrebno, vsaj ne do tolike mere.

Svetopisemska ženska in (judovska) ženska iz oddaljenih obdobij preseneča s svojo dejavno vlogo pri pridobivanju družinskega premoženja.

Modri Sirah sicer izjavlja, da je bilo za moža sramotno, če ga je vzdrževala žena: »Na jezo, na predrznost in na hudo sramotenje naj računa mož, ki ga vzdržuje njegova žena« (Sir 25,22). Vendar v določenem obdobju kasneje to ni bila sramota. Žena je zaslužila toliko, da se je mož lahko posvečal študiju Svetega pisma. Marsikdaj v veliki revščini. Vendar, judovska ženska (in tudi ženska sploh) je bila skozi zgodovino marljiva in sposobna v pridobivanju in ohranjanju družinskega imetja. V tem je uspešna tudi danes, sočasno pa želi s poklicno dejavnostjo razvijati svoje potenciale. Vendar je s tem postavljena v zahtevno in skoraj nerešljivo iskanje ravnotežja med vrednotami, ki jo izpolnjujejo in napravljajo uspešno. Študije navajajo visok odstotek zaposlenih poročenih mater, ki trdijo, da imajo premalo časa zase (74 %), da premalo časa preživijo s svojimi soprogi (73 %) in imajo premalo časa za svojega najmlajšega otroka (44 %). Tako smo na koncu ostali pred težavo, ki se je porodila, ko je ženska morala ali hotela prevzeti vsaj del dejavnosti, ki so bile vedno naloga moškega, ohranila pa je skoraj v celoti vlogo, ki je bila vedno njena.² Le ljubezen življenjskega sopotnika in vzajemna porazdelitev vlog bo omogočila ženski, da se bo mogla uresničiti. Seveda če bo pri iskanju svojega mesta tudi moškemu dovolila, da ohrani svoje.

² O tej problematiki govori Maca Jogan na temelju podatkov Mednarodne raziskave vrednot 1992 in Svetovne raziskave vrednot 2011. V svoji analizi podatkov razlaga stališča religije, še posebej katoliške Cerkve, o vlogi ženske in o odnosu med spoloma povsem negativno. Stališče Cerkve o kateremkoli tovrstnem vprašanju je ocenjeno kot v celoti ženski nenaklonjeno, začenši z uvodno trditvijo Hansa Künga o prednjačenju Katoliške cerkve pred vsemi ustanovami v ljudomrznosti in diskriminiranju žensk (2014, 9-46). Brez želje po polemiziranju glede navedenih tritev, kar sploh ni namen tega članka, navajam odgovor Mary Poplin na vprašanje Marjane Harcet o mestu osebne religioznosti v akademiji in vplivu le-te na poučevanje. Navedena anketiranka je prepričana, da večina sekularnega pogleda na svet izvira iz krščanstva. Ko pa se temu pogledu odvzamejo krščanski vidiki, po njenem mnenju izgubite moč – ne moči v političnem pomenu, temveč intelektualno moč, duhovno moč – moč spreminjati stvari. Tako je vse, kar vam ostane, to, čemur Habermas reče tehnokracija. Lahko verjamete v humanizem, a morate ga izvajati s pomočjo tehnologije in birokracije; to pa ni pot krščanskega humanizma. Dalje trdi, da ima krščanstvo veliko znanje o svetu in če to izločite, zanemarite vidik človeške narave. Akademija si zavzeto prizadeva, da bi bila odprta, toda v trenutku, ko izključite krščanski pogled na svet (in to je pogled največje svetovne religije), niste več odprti (Harcet 2013, 40).

Reference

- Barack Fishman, Sylvia.** 2009. Women's Transformation of Contemporary Jewish Life. V: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 182–196. New York-London: New York University Press.
- Baskin, Judith R.** 2009. Four Approaches to Women and the Jewish Experience. V: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 1–22. New York-London: New York University Press,
- Bird, Phylis A.** 1997. *Missing Persons and Mistaken Identities: Women and Gender in Ancient Israel*. Overtures to Biblical Theology. Minneapolis: Fortress Press.
- Carol A., Newsom and Sharon H., Rings** (ur.). 1998. *Women's Bible Commentary*. Expanded edition. With Apocrypha. Louisville: John Knox Press.
- Diamant, Anita.** 2010. *Rdeči sotor*. Prev. Andreja Blažič Klemenc. Brežice: Primus.
- Freidwreich, Harriet Pass.** 2009. How Central European Jewish Women Confronted Modernity. V: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 131–152. New York-London: New York University Press,
- Furlan, Nadja.** 2006. *Manjkajoče rebro: ženska, religija in spolni stereotipi*. Koper: Annales.
- — — in **Marjana Harcet**, ur. 2013. *Spirituality of Balkan Women: Breaking Boundaries: The Voices of Women of Ex-Yugoslavia*. Koper: University of Primorska. Annales.
- — — in **Marjana Harcet**, ur. 2014. *Dubovnost ženske na Slovenskem*. Poligrafi 19, št. 73/74. Koper: Univerza na Primorskem; Anales.
- Harcet, Marjana.** 2013. The Reality and Truth Do Not Bend to Human Will: Mother Theresa in Service of Christ. Interview with Mary Poplin. V: Furlan Štante Nadja in Marjana Harcet, ur. 2013. *Spirituality of Balkan Women: Breaking Boundaries: The Voices of Women of Ex-Yugoslavia*, 39-47. Koper: University of Primorska. Annales.
- Hauptman, Judith.** 2009. Women and Jewish Law. V: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 64–87. New York-London: New York University Press.
- Melammed, Renée Levine.** 2009. Women in Medieval Jewish Societies. V: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 91–115. New York-London: New York University Press.
- Nadell, Pamela S.** 2009. »Women and American Judaism,« v: F. E. Greenspahn, ur. *Women and Judaism: New Insights and Scholarship*, 155–181. New York-London: New York University Press.
- Ricci, Carla.** 1994. *Mary Magdalene and Many Others: Women Who Followed Jesus*. Prev. Paul Burns. Wellwood: Burns & Oates.
- Yamaguchi, Satoko.** 2002. *Mary & Martha: Women in the World of Jesus*. Maryknoll, New York: Orbis Books.

